

ZUGRAFII TREI ERARHIILOR DIN IAȘI

În memoriul «Contribuții la relațiile Bisericii românești cu Rusia în veacul XVII», publicat de curând în «Analele Academiei Române» — tom. XXXVI, mem. sec. I, No. 21 — d. dr. Silviu Dragomir, profesor la seminarul Andreian din Sibiu, care a făcut studii teologice și cercetări istorice la Moscva, consacră un interesant capitol — al 3-lea — activității iconografilor și zugrafilor ruși în Moldova.

Prețioasele documente — scrisori ale lui Miron Barnovski și Vasile Lupul către Țarul Mihail Feodorovici al Rusiei, păstrate în actele «moldo-valahe» din Arhivul principal al Ministerului de Externe din Moscva — din cari autorul și-a luat datele cu privire la această cestiune, merită a fi cercetate și analizate aci în deosebi. Aceasta pentru că, față cu puținătatea mărturiilor scrise asupra trecutului nostru artistic, aceste documente nu numai că sunt deosebit de importantissime, ci sunt, putem zice, până acum cel puțin, unice în felul lor. Așa fiind, deși ele sunt tipărite și comentate cu destulă largeț într-o publicație la îndemâna tuturor, totuși, dat fiind caracterul special al acestui Buletin, credem că nu vom face lucru fără de folos, cercetându-le și analizându-le aci din nou — nu, măcar pentru cetitorii noștri, cari, prin înțelepciunile lor speciale, ar putea rămâne, fie chiar și temporar, străini de astfel de prețioase *noutăți* în domeniul trecutului nostru cultural-artistic.

Înainte însă de a face această cercetare și analiză, e necesar a reproduce mai jos — spre orientare — ceea ce zice — după scriitorii ruși,

în special după cunoscutul istoriograf și bizantinist A. I. Uspenskiĭ — d. dr. D. despre iconografia rusească din secolul XVII :

«Pe atunci, ce-i drept, Rusia moscovită nu se distingea printr-o cultură mai înaltă religioasă și științifică și prin urmare nu dispunea de un prisos de puteri culturale, care să-l fi putut împărți cu celelalte biserici răsăritene. Dar adâncul simț religios al Rușilor a izbutit să creeze o iscusită școală de iconografie bisericească, a cărei epocă de înflorire cade tocmai în veacul XVII. Țarii rusești, în larga lor dărnicie pentru bună starea și podoaba bisericilor ortodoxe, înțelegând de cu vreme rostul iconografiei bisericești, au adunat la curtea lor din Moscva pe cei mai buni zugrafi și iconografi. Dintre aceștia se alegeau așa numiții *iconografi împărătești*, cari erau împărțiți în două categorii: în iconografi cu dotație cari primiau regulat leafă de la Țar și în iconografi cari primiau proviziune numai când erau aplicați la lucru. Pictura lor, care se mai vede și astăzi în multe biserici din Moscva, se caracterizează prin o largă libertate a invențiunii, prin eleganța formelor, prin variațiunea culorilor luminoase și prin înclinarea artiștilor spre compoziții simbolice și istorice».

Așa fiind, era firesc ca Domnii Moldovei, față cu decadența artelor religioase în Orientul grecesc, să caute acum aci meșteri iscușiți de icoane și zugrafi aleși de biserici.

După documentele publicate de d. dr. D., Miron Barnovski e cel dintâiu care trimite la Moscva o deputație, în frunte cu Varlaam

arhijmandritul, viitorul vestit mitropolit, ca să tocmească lucrarea a două mari icoane de hram pentru cele două mănăstiri ce el ridica în țară, în afară de Dragomirna, anume pentru Hangul și pentru Bârnova.

Căci, zicea piosul Domnitor, în scrisoarea sa dela 9 Decembrie 1628, către Țarul Mihail: «Urmând părinților noștri dedemult... luptători ai adevăratei ortodoxii, cari, în semnul dreptei lor credințe în Hristos, au umplut toată țara Moldovei cu prea frumoase mănăstiri și cu cinstite hramuri măritoare de Dumnezeu.... am zidit cinstita mănăstire numită Dragomirna și în ea am clădit biserică de piatră în numele sfintei și de viață făcătoarei Treimi. Pe urmă, încă alte două mănăstiri de piatră am zidit din temelie: una în numele Adormirii prea sfintei, cinstitei și prea bine cuvântatei Fecioare Maria (Hangul), iar cealaltă în numele sfântului marelui mucenic Gheorghe și a lui Ioan cel Nou, care zace în țara noastră a Moldovei (Bârnova). Apoi, văzând noi credința ortodoxă împodobită pretutindeni cu prea frumoase icoane din împărăția ta... am îndrăznit și am trimis la bine iubitoarea ta împărăție pentru cinstitele și prea frumoasele icoane, ca să îplinești osârdia și dorința noastră...».

Cu această rugămintă, Varlaam, plecat din Suceava în Decembrie 1628, ajunsese, în Martie viitor, la Moscva, unde, după ce văzu fața Țarului și obținut învoirea lui pentru lucrarea icoanelor dorite, tocmai un pictor anume Nazarie, care să facă cele două icoane mari, de hram, una reprezentând pe sfinții mucenici Gheorghe și Ioan cel Nou, cu martiriul lor împrejur, alta pe sfinții mucenici Procopie și Mercurie, deasemenea cu «jitiile» lor împrejur.

Pentru supravegherea și terminarea lucrului, Varlaam trebui să rămână la Moscva până la sfârșitul anului, căci abia la 29 Decembrie 1629 îl vedem plecând spre casă, și atunci... fără de icoane. Aceasta nu pentru că ele n'ar fi fost gata, ci pentru că se ivi o neînțelegere, în privința modului cum au fost lucrate, între pictor și arhijmandrit pedeoparte și Filaret Nichitici, patriarhul Moscvei, pe de altă parte. Anume, înaltul prelat, cerând să examineze icoanele, găsi că ele n'ar fi fost tocmai cuviincios, adică după tipic, lucrate. Chemă deci pe Nazarie la dânsul și-l întrebă că după ce model a făcut pe mucenici șezând pe scaun.

Pictorul răspunse că după o icoană a sfântului Dumitru de la Tesalonicji, pe care Varlaam o văzu, plăcându-i foarte mult, în catedrala prea curatei Fecioare și Născătoare de D-zeu din Moscva. Față cu această declarație, patriarhul se învoi a se libera icoanele trimisului moldovean. Acesta însă plecă —din ce motive nu se știe —fără a le lua cu sine, deși le plătise. Astfel icoanele lui Barnovski rămaseră deocamdată în sama pictorului Nazarie, care le depuse în Cremlin, în hramul mănăstirii Sf. Sergheie.

Aci stătură nereclamate până la venirea în domnie a lui Vasile-Vodă Lupul, care, în Februarie 1636, trimise o solie în Rusia, în frunte cu boerii săi Paladie și Petru, ca să aducă icoanele acasă. Două luni în urmă, această solie era la Moscva și vedea fața Țarului, predându-i scrisoarea Domnului Moldovei, în care, expunându-se cestiunea icoanelor lui Barnovski-Vodă după cum o cunoaștem, se intervenia pentru cedarea lor. Intervenția rămase însă fără rezultatul dorit. Căci Țarul, puindu-se pe punctul de vedere al patriarhului Nichitici, refuză trimiterea lor, ceea ce comunică lui Vasile-Vodă în scrisoarea ce-i trimise prin solii săi la 8 Iunie 1636: «Și noi, marele Domn, am dispus a se spune solilor tăi, că icoanele acelea au fost pictate în vremea când au fost în țara noastră, la Moscva, arhijmandritul Varlaam... Și nu au fost trimise, fiind că au fost pictate la îndrumarea arhijmandritului, nu după cum se cuvine, de aceia nici nu au fost date atunci... Iar acum, la porunca noastră, li s'a spus solilor tăi, că icoanele nu se pot trimite cu ei, fiind pictate necuviincios....»

Firește că în urma unui astfel de răspuns, icoanele nu s'au mai putut cere. Ele au rămas și mai departe la Moscva, unde, cine știe, dacă nu se vor mai fi găsit și astăzi și unde, poate, vre-unul din tinerii noștri teologi ce studiază sau călătoresc pe acolo, va avea norocul să le descopere cândva.

Dar dacă în afacerea relatată mai sus, intervenția lui Vasile-Vodă rămase fără rezultatul dorit, în o alta, care-l privia mai de aproape și pentru care, negreșit, pune un interes cu mult mai mare, intervenția lui pe lângă Țarul Moscvei fu încoronată de succes: e vorba de zugrăvirea bisericii Trei Erarhi din Iași.

Se știe că zidirea acestei strălucite fundații religioase a Moldovei fu terminată, cu tot rostul — ziduri, chilii, trapeză și clopotniță — în Aprilie 1638, iar sfințirea ei se făcu, cu mare pompă, un an mai apoi, în Mai 1639. Așa cel puțin ne atestă cele două inscripții comemorative contemporane. Cine ar fi putut crede deci că la această din urmă dată, Trei Erarhii nu erau încă gata — cu pereții nezugrăviți și cu icoanele catapitezmii nelucrate? Evident, nimeni. Și cu toate acestea așa era. Se repeta deci la Iași cazul minunatei ctitorii a lui Neagoe-Vodă dela Curtea de Argeș, care fu sfințită cu nouă ani înainte (1517) de a se fi terminat complet zugrăvirea ei (1526). Ne-o arată clar documentele, atât de prețioase sub acest raport, publicate de d. dr. D.

Intr'adevăr, din o scrisoare a lui Vasile-Vodă, adresată, la 13 Septemvrie 1638, lui Feodor Feodorovici Lihacev, secretarul Biroului Ambasadorilor din Moscva, unde se primiau prealabil soliile sosite la Țar, vedem că Domnul Moldovei, care, cum am arătat, numai de curând terminase zidirea Trei Erarhilor, își avea meșteri ai săi în Rusia, ca să facă «catapiteasma și răstignirea după obiceiul nostru bisericesc» și ruga pe corespondentul său să mijlocească pe lângă Împăratul Rușilor a i se trimită niște «pictori buni și iscusiți», căci «în țara noastră — se spunea fără înconjur — nu se află de aceștia». Și te mai rugăm — zicea în sfârșit Lupul lui Lihacev — să îndrepti pe acest sol al nostru — pe Isaia Eustatievici Cămărașul, care fusese trimis cu scrisoarea — în toate lucrurile pentru care l-am trimis acolo, și pe meșterii noștri de mai nainte în ce lucru și trebuință ce vor avea la marele Țar Mihail Feodorovici, iar noi vom ține neuitat în minte binefacerile și ajutorul măriei tale... și se va aminti numele domniei tale în această mitropolie a noastră nou zidită»¹⁾.

¹⁾ Aci e nevoie de o scurtă lămurire: Cu coborîrea capitalei de la Suceava la Iași, cu Domnia nu se strămută și Mitropolia, ci numai reședința Mitropolitului, care trebuia să fie pe lângă Domn. Așa se face, că secole întregi noua capitală nu avu o biserică mitropolitană proprie. Ci diferite locașuri sfinte ale Iașilor serviră pe rând ca atare. Mai întâiu Sf. Nicolae Domnesc al lui Ștefan cel Mare, iar când aceasta se strică, pe la mijlocul secolului XVII, Golia, Trei Erarhii și altele. Evident, Vasile Lupul va fi voit să facă din noua sa biserică

Era vorba deci: pe de o parte de pictarea icoanelor pentru tâmpla Trei Erarhilor prin meșteri trimiși din Moldova să lucreze la Moscva, pe de altă parte de zugrăvirea bisericii cu pictori trimiși din Rusia să lucreze la Iași.

Lucrarea cea dintâiu merse destul de repede. În vara anului următor, Lupul spera chiar ca ea să fie terminată, drept ce scria Țarului, la 12 Iulie 1639, prin trimisul său Sava Ivanov: «pentru acești oameni ai noștri, cari săvârșesc acest lucru bisericesc (pictarea icoanelor tâmplei), când se mântue lucrul să poată veni îndărăt aici la noi, căci prin harul lui Dumnezeu biserica-i gata, așteptăm numai s'o împodobim cu podoabele ce se fac în împărăția ta ortodoxă prea luminată».

Intervenția nu era prea timpurie, căci în toamnă icoanele catapitezmei — cel puțin o parte din ele — erau deja la Iași, astfel că, la 29 Decemvrie 1639, Vasile-Vodă putea anunța Țarului Mihail că «lucrul sfințelor icoane, la porunca Stăpânirii tale, s'a făcut desăvârșit și frumos». Și adauga apoi: «lăudat va fi și numele Împărăției tale în toată vremea de tot clirul sfintei biserici, cât va sta pământul acesta...».

Rămânea acum zugrăvirea bisericii, pentru care, cum am văzut, Domnul Moldovei solicitase, cu un an mai nainte, la 13 Septemvrie 1638, prin mijlocirea lui Lihacev, de la Țarul pictori buni și iscusiți. Din ce pricină nu se știe, pictorii aceștia nu se trimiseră și nici nu se anunțaseră. Astfel Lupul se văzu nevoit a se adresa din nou Țarului, trimițând, la începutul anului 1641, o solie mai numeroasă, compusă din Eustratie Mitnin, călugărul Silvestru și doi boeri moldoveni, cu meșterul zugraf al Domnului, cu Micolai, — solie care avea de scop a cere pictori pentru biserica Trei Erarhilor.

În Mai, pe când această solie se găsea la Moscva, Vasile-Vodă scria Țarului: «Și iarăși

catedrală mitropolitană statornică, dar călugării greci ce rămaseră în urmă-i dispuseră, se vede, altfel. Căci Biserica Albă a Doamnei Anastasia a lui Duca-Vodă, zidită la 1682, servi, în tot cursul sec. XVIII, ca biserică mitropolitană, până ce, cu înstrăinarea Sucevii, se văzu necesitatea zidirii unei catedrale mitropolitane proprii. Iacob Slamati II rezidi Mitropolia vechie (1802), iar Veniamin Costache începu zidirea Mitropoliei noi (1834), care însă, rămânând în părăsire, se reîncepu, după noi planuri, în zilele noastre. — E actuala catedrală mitropolitană de la Iași.

ne rugăm de prea luminată și marea ta Impărăție pentru niște meșteri pictori, și dorim să te înduri spre rugarea noastră, să ne împodobești sfânta biserică, ce am înălțat-o în numele celor trei erarhi și învățători ai lumii, Vasile cel Mare, Grigorie Teologul și Ioan Gură de Aur, ca să se preamărească numele Impărăției tale în toate aceste părți pravoslavnice... Dar foarte ne rugăm și cerem de la Impărăția ta, să trimiți niște pictori aici la noi de la Impărăția ta pravoslavnică. Și noi pentru toate vom face plată bună meșterilor și cu mare credință mă voi îngriji pentru ei, când se vor întoarce îndărăt, voi trimite eu oamenii mei... și vor avea drumul în bună smerenie... Foarte ne rugăm... Țarule și mare Domn, nu lăsa rugăciunea noastră neîmplinită...».

Călduroasa și stăruitoare cerere era deja satisfăcută, când scrisoarea aceasta ajunsese în mâinile Țarului; căci pictorii fuseseră trimiși odată cu întoarcerea soliei moldovene de care am vorbit, ceea ce împăratul anunța Domnului Moldovei într-o scrisoare cu data de 18 Mai 1641, astfel: «Și pentru cari lucruri ne-ai scris nouă, marelui Domn, pentru aceia am dat întru toate îngăduirea noastră împărătească... Și ți-am trimis ție, Domnului Vasilie..., conform scrisorii și rugării tale, pentru pictarea pereților, doi pictori, pe Sidor Pospeev și pe Iacov Gavrilov. Iar lucrurile voastre, din Moscva, cari nu au eșit încă din lucru — e vorba de restul icoanelor de la catapeteasmă — pentru acelea a rămas în Moscva călugărul vostru Silvestru. Și cum vor fi gata lucrurile acelea, vom porunci noi, marele Domn, a-l slobozi cu totul la voi, fără a-l reținea. Iar tu pe pictorii noștri Sidor și Iacov, cari au fost trimiși acum de tine, să-i slobozi la noi, fără de a-i reținea, cum vor isprăvi la voi».

Intr'adevăr, pe la începutul lui Iulie, pictorii trimiși se găseau în Iași. Faptul se cunoaște din scrisoarea de răspuns pe care Vasile Lupul o adresa Țarului Mihail la 10 Iulie. «Și pictorii de pereți pentru zugrăvirea sfintei biserici — scria Domnul Moldovei — Sidor și Iacov, au sosit aci la noi, și când vor isprăvi, avem să le dăm toată plata și îi vom trimite până la granița pravoslavnică tale împărăției, și în viața noastră pururea vom mulțumi Impărăției tale».

Astfel dar, în vara anului 1641, se încep

lucrarea de zugrăvire a Trei Erarhiilor cu cei doi pictori moscoviți numiți mai sus. Ambii erau, negreșit, iscusiți meșteri. Despre cel dintâiu, despre Sidor Pospeev, d. dr. D., ne spune chiar — după Dicționarul lui Ūspenskij: Iconografi și zugrafi împărătești în veacul XVII, Moscva 1910 — că «e cunoscut ca unul din cei mai buni pictori de atunci. La 1642-3 — deci, cum vom vedea, după ce s'a întors de la Iași — a luat parte la pictarea celei dintâi biserici din Moscva, a soborului Ūspeniei. Intre toți pictorii din Moscva, el e pus în locul al doilea și, între alte lucrări, a mai zugrăvit și pereții de la Arhangel'ski Sobor». Tovarășul său, Iacov Gavrilov, e mai puțin cunoscut. De sigur însă era și el pictor de merit. De altfel acesta n'a avut parte să ducă lucrarea de la Iași la capăt, căci muri chiar în capitala Moldovei, în toamnă. Lupul trimise atunci la Țar pe un anume Mihail Ivanov, ca să-l roage a-i trimite un alt pictor în loc.

Pe la începutul lui Decembrie anul Domnului Moldovei era la Moscva, iar pe la începutul lui Ianuarie 1642 el pleca spre casă în tovarășia nu a unuia, ci a doi noi pictori, cu o scrisoare a Țarului către Stăpânul său, în care pravoslavnicul împărat scria: «Și ne-ai scris nouă, marelui Domn, să-ți trimitem pentru pictura pereților bisericești încă un pictor, cu acelaș fugar (în înțeles, cred, de curier) al tău Mihail. Și noi am dispus a-l slobozi la tine, fără a-l reținea. Și cu el deodată am trimis, adăogând la pictorii noștri de mai înainte, Sidor și Iacov, doi pictori, pe Deico Iacovliev și pe Pronca Michitin».

În Februarie 1642, deci, când, de bună samă, acești doi noi pictori vor fi sosit în Iași, ei putură începe lucru, sub conducerea aceluiaș mai vechiu și mai mare meșter Sidor Pospeev. Tustrei lucrură până pe la începutul lui August, când, terminând zugrăvirea bisericii, Vasile-Vodă îi trimise, potrivit angajamentului, acasă cu omul său Mihail Ivanov.

Astfel, la 17 August, acesta, împreună cu cei trei pictori și cu Timușca, fiul decedatului Iacov Gavrilov, erau la granița împărăției rusești, la Putivlia, localitate în care toți solii străini ce veniau la Moscva trebuiau să facă popas de control.

Iată dar cui se datorește pictura Trei Erarhilor — acea pictură minunată în «aur și lazur», pe care ne-o descrie, fragmentar, în cuvinte pline de admirație, Paul de Alep, în Călătoriile Patriarhului Macarie al Antiohiei, și din care noi azi, după zidirea din nou a bisericii lui Vasile Lupul, nu mai posedăm nimic, de cât doar — și aceasta numai în copie — portretul mural al familiei ctitorului, care s'a reproduș și în noua biserică și de care, evident, acum, când știm cui se datorește, nu ne mai putem îndoi că nu reprezintă cât se poate de fidel figura piosului și bogatului Voivod și a familiei sale.

Fată cu importanța știrilor pe cari scrisorile mai sus analizate ni le dau cu privire la momentul cel mai de seamă din viața artistică a Moldovei, trebuie să ne gândim cu nespuse regret la faptul că vitrigoitatea vremilor trecute a fost așa de mare, cât a im-

piedicat formarea și păstrarea de arhive ale cancelariilor noastre domnești, cu cari am pierdut o bogată comoară de știri asupra trecutului nostru, nu numai politic și cultural, ci și artistic. Scrisorile domnești din arhivele transilvane și documentele de curând publicate de d. dr. D., fac deplină dovadă despre aceasta. Ce ar fi fost dar dacă am fi posedat azi întreaga corespondență a Domnilor noștri cu stăpânitorii și centrele mari ale țărilor vecine — din suta XIV până 'ntr'a XVII. Evident o bună parte din istoria artelor religioase în Țările Române s'ar fi reoglindit în ea și cercetările în această direcție ar fi fost mult mai lesnicioase și fructuoase. S'au nimicit însă cu toatele — din multul de odinioară trebuie să ne mulțumim cu puținul de azi. De aceea trebuie să fim fericiți când în acest puțin, cercetătorii dau peste știri și lămuriri ca acele despre icoanele lui Barnovski-Vodă și zugrafiile Trei Erarhilor.

A. L.